

Die afdanking van Jacob Zuma: 'n politikologiese ontleding¹

Albert Venter
Departement Politiek
Universiteit van Johannesburg
JOHANNESBURG
E-pos: ajv@uj.ac.za

Abstract

The release of Jacob Zuma: a politicological analysis

In this article it is argued that the dismissal of Deputy President Jacob Zuma on 14 June 2005 must be understood in the context of the tradition of cabinet responsibility to parliament. It shows how the English tradition of ministerial responsibility is also followed in South Africa. It is argued that President Mbeki affirmed the critical morality of the Constitution that a member of cabinet must sacrifice his/her office when serious charges are brought against such a cabinet member, even if the cabinet member has not had the chance to “have their day” in a court of law. The article argues furthermore that the founding values of the Constitution have not been respected by either Zuma or the National Executive Committee of the ANC by not insisting that Zuma also resigns as Deputy President of the ANC. Public accountability cannot only be required by the Constitution, but must also be respected by institutions of civil society. Mbeki made a strong and visionary decision to dismiss Zuma in June 2005, but the ANC as institution has failed the nation by declining to dismiss Zuma as Deputy President of the ANC – especially after Zuma’s evidence in his trial for alleged rape.

1 Hierdie artikel is voltooi voordat Zuma in die hof verskyn het op aanklagte van korrupsie. Die argument in die artikel sal dit duidelik maak dat sy afdanking nie onderhewig is aan die uitslag van moontlike hofsake om sy strafregtelike onskuld/skuld te bewys nie.

Opsomming

Die afdanking van Jacob Zuma: 'n politikologiese ontleding

In hierdie artikel word aangevoer dat die afdanking van adjunk-president Jacob Zuma op 14 Junie 2005 verstaan moet word binne die konteks en tradisie van kabinets-verantwoordbaarheid aan die parlement. Daar word gewys op die Engelse politieke tradisie wat in Suid-Afrika gevolg is voor en na die oorgang van 1994. Die artikel bevind dat president Mbeki die kritiese moraliteit van die Grondwet bevestig het dat 'n lid van die kabinet sy amp moet neerlê wanneer daar ernstige aanklagte teen hom/haar gemaak word, selfs voordat so 'n persoon sy moontlike onskuld in 'n geregshof kan verdedig. Voorts bevind die ondersoek dat die grondliggende bepalings van die Grondwet met betrekking tot verantwoordingspligtige regering deur sowel Zuma as die Nasionale Algemene Raad van die ANC ondermyn is deurdat Zuma nie ook van sy amp as adjunkpresident van die ANC onthef is nie. Openbare verantwoordingspligtigheid kan nie alleen deur die Grondwet in die streng formele sin bepaal word nie. Mbeki het 'n baie ferm politieke koersaanduidende besluit geneem deur Zuma as adjunkpresident van Suid-Afrika af te dank. Mbeki se handeling op 14 Junie 2005 kan in die politieke geskiedenis van Suid-Afrika as 'n seminale en koersaanduidende gebeurtenis opgeteken word. Die ANC as instelling het egter Suid-Afrikaners in die steek gelaat deur nie vir Zuma as adjunkpresident van die Party af te dank nie – veral nie na sy getuienis in die verkragtingsverhoor nie.

1. Inleiding

Op Dinsdag 14 Junie 2005 “onthef”² president Mbeki mnr. Jacob Zuma as adjunkpresident van Suid-Afrika. 'n Handeling wat sedert 1994 oënskynlik sonder presedent is. Die vraag wat in hierdie artikel behandel word, is of die optrede van president Mbeki 'n bevestiging is van die grondwetlike voorskrif dat lede van die kabinet aan die parlement verantwoordingspligtig is. Die vraag oor die bedankingsplig van 'n kabinetslid word ook behandel. In die artikel word aangevoer dat die optrede van president Mbeki gebaseer is op sowel die presidensiële prerogatief om sy kabinet aan te stel en te ontslaan, as sy partypolitieke oordeel. Die artikel wys op die probleem van gesamentlike kabinetsverantwoordelikheid en partykous-solidariteit in die besluit of 'n lid van die kabinet behoort te

2 Woordgebruik van Mbeki, Engels *release*. Die grondwet beskryf die handeling as *dismiss* – “ontslag”; daarom my gebruik van aanhalingstekens – AV.

bedank. Die argument is dat daar met afdanking sowel as met bedanking nie gewag hoef te word vir die uitspraak van 'n geregshof oor 'n kabinetslid se moontlike strafregtelike aanspreeklikheid/on-skuld nie. Die artikel wys voorts ook op die onhoudbare posisie wat die ANC-partystrukture teenoor president Mbeki ingeneem het na die afdanking van adjunkpresident Zuma.

2. Zuma se afdanking

Mbeki het die afdanking van adjunkpresident Zuma tydens 'n gesamentlike vergadering van albei huise van die Parlement gemotiveer. In die toespraak verduidelik Mbeki dat dit sy plig as president is om die ideaal van die Grondwet te verwesenlik en dat hy nie deur afleidings verhinder mag word om sy pligte luidens die Grondwet uit te oefen nie. Mbeki meen dat hy sy verpligtinge nakom “binne die konteks van die oppergesag van die reg”, die “onafhanklikheid van die regbank” en “die veronderstelling van die onskuld van 'n beskuldigde totdat die howe 'n uitspraak gelewer het” (Mbeki, 2005). Mbeki beklemtoon dat hy die uitspraak van regter Squires noukeurig bestudeer het en dat hy hom nie oor die meriete daarvan kan of mag uitspreek nie. Volgens Mbeki het die hof “bevindinge gemaak met betrekking tot die beskuldigdes en hoe hierdie sake verband hou met ons Adjunkpresident, mnr. Jacob Zuma. Die uitspraak laat vrae ontstaan oor die gedrag van persone in openbare ampte wat onversoenbaar is met wat van hulle verwag word” (Mbeki, 2005). Mbeki wys daarop dat daar gewag moet word vir verskillende regsproesse wat moet volg uit die uitspraak van regter Squires. (Hierdie prosesse sluit die appèl van Shaik na hoër howe en Zuma se moontlike strafregtelike vervolging in.) Mbeki (2005) argumenteer voorts: “Daar is geen presedent om ons te lei met die oorweging van regter Squires se uitspraak nie. Ons moet gevolglik ons eie oorspronklike bepaling in hierdie saak maak.” Hy sê dan “As President van die Republiek het ek tot die gevolgtrekking gekom dat omstandighede dikteer dat in die belang van ons agbare Adjunkpresident, die regering en ons jong demokrasie en ons land, dit die beste sou wees om die agbare Jacob Zuma te onthef ('release') van sy verantwoordelikhede as Adjunkpresident van die Republiek *en as lid van die kabinet* (Mbeki, 2005; beklemtoning – AV).

3. Ministeriële en kabinetsverantwoordelikheid in Suid-Afrika³

President Mbeki se afdanking van Zuma as adjunkpresident sowel as lid van sy kabinet kan beoordeel word luidens die tradisies en konvensies,⁴ sowel as grondwetlike voorskrifte met betrekking tot “ministeriële verantwoordelikheid”. Alhoewel daar spesifieke grondwetlike bepalings oor die toesighoudende taak van die Nasionale Vergadering oor kabinetslede bestaan, wat hierna uiteengesit word, moet dit in 'n bepaalde politieke konteks verstaan word. Hierdie konteks is politieke beheer oor die verteenwoordigende regering. Dit word in Suid-Afrika deur die Grondwet gereël, naamlik in artikel 1(d), wat bepaal dat daar algemene volwasse stemreg, gereelde verkiesings, 'n veelpartystelsel en *verantwoordingspligtigheid* (klem – AV) in Suid-Afrika sal geld. Artikel 42(3) bepaal voorts dat die Nasionale Vergadering verkies word om “die mense te verteenwoordig” en om “regering deur die mense kragtens die Grondwet te verseker” (Suid-Afrika, 1996). Hierdie grondwetlike voorskrif vloei voort uit die Britse en algemeen Westerse politieke tradisie van 'n parlementêre demokrasie. Hierdie tradisie leer dat die politieke oppergesag by die mense (wetlik die kiesers) berus en dat dit by wyse van gereelde verkiesings uitgeoefen word. Die tradisie bepaal óók dat die kiesers nie letterlik regeer nie, maar dat hierdie funksie deur die uitvoerende gesag, die president en kabinet (waarvan die adjunkpresident ook lid is), verrig word. Die vermelde tradisie is in Suid-Afrika in die Grondwet vervat. Veral artikels 84 en 85 kodifiseer dit (Suid-Afrika, 1996.)

Die reg om Suid-Afrika te regeer word deur hierdie twee artikels duidelik uiteengesit en verskans. In die Britse tradisie vorm hierdie reg deel van die konvensie dat die eerste minister en die kabinet Brittanje in die naam van die Kroon regeer. Die uitvoerende gesag is

3 Hierdie bespreking steun hoofsaaklik op die Britse konvensies en gebruike. 'n Grondige lees van die tersaaklike literatuur dui aan dat state soos Kanada en Australië, wat ook oorspronklik Britse dominiums was, soortgelyke konvensies en kodes van ministeriële verantwoordelikheid navolg. Gebrek aan ruimte maak dit onmoontlik om die ontwikkeling van hierdie konvensies teenoor Suid-Afrika te verreken (vgl. byvoorbeeld Sutherland, 1991; Smith, 2005; Uhr, 2005; Woodhouse, 2002 en 1994).

4 Konvensies is gedragsreëls wat politieke akteurs verplig voel om te eerbiedig, indien die toepaslike presedente en die redes vir die toepaslikheid van die presedente oorweeg is (vgl. Marshall, 1984:4). Konvensies is nie wette of regsreëls nie.

egter, binne die demokratiese tradisie, aan die Parlement en uiteindelik aan die mense verantwoordingspligtig (vgl. Judge, 1993:135, 138). Die uitvoerende gesag in Suid-Afrika, naamlik die kabinet, is parlementêr. Dit wil sê, die kabinetslede moet lede van die Nasionale Vergadering wees en kan slegs bly regeer solank as wat dit die vertroue van die Nasionale Vergadering geniet (Suid-Afrika, 1996: Artikel 102(2)). Voorts bepaal die 1996-Grondwet eksplisiet in artikel 92(2) en (3) dat 'n lid van die kabinet afsonderlik en gesamentlik met sy/haar kollegas, aanspreeklik is teenoor die parlement vir sy/haar optrede en dat die minister die parlement gereeld van verslae moet voorsien. Voorts moet 'n minister volgens artikel 92(3)(a) ooreenkomstig die Grondwet optree. Die 1996-Grondwet kodifiseer dus die Britse en vorige Suid-Afrikaanse konvensies van *ministeriële verantwoordelikheid*. Ministeriële verantwoordelikheid as konstitusionele imperatief, het besliste gevolge vir ministers/lede van die kabinet in Suid-Afrika.

Die 1996-Grondwet kodifiseer ook in artikel 42(3) die verpligting van die Nasionale Vergadering om die “optrede van die uitvoerende gesag na te gaan en toesig daarvoor uit te oefen”. Artikel 55(2) bepaal dat die Nasionale Vergadering voorsiening moet maak vir “meganismes om toesig te hou oor die nasionale uitvoerende gesag met inbegrip van die uitvoering van wetgewing”. Wat beteken die konstitusionele imperatief en konvensie van ministeriële aanspreeklikheid in die praktyk? Uit 'n politieke oogpunt gesien beteken ministeriële verantwoordelikheid dat kabinetslede ondergeskik en verantwoordingspligtig is aan die parlement; moreel skatpligtig is teenoor die kiesers en les bes dat daar 'n straf vir politieke wangedrag is. Binne die tradisie van die parlementêre vorm van uitvoerende gesag, kan vyf ministeriële verantwoordingspligte teenoor die parlement onderskei word.⁵ Dit word vervolgens kortliks aan die orde gestel.

5 Die verskillende kategorieë van ministeriële verantwoordelikheid aan die parlement is gedistilleer uit literatuur oor die Engelse parlementêre konvensies. (Vgl. byvoorbeeld Bogdanor (1997), Doig (1993), Finer (1956), Marshall (1986), Pyper (1991)). Dit steun ook op die belangrike werk van Diana Woodhouse (1994; 2004). In watter mate hierdie Engelse konvensies ook deur die 1996-Grondwet van Suid-Afrika bevestig word, kyk Venter (2005).

3.1 Ministeriële verantwoordigingspligte

3.1.1 Verwysingsverantwoordelikheid

Hierdie verantwoordelikheid beteken dat 'n minister wat ampshalwe verantwoordelik is vir 'n "parastatale instelling",⁶ navrae met betrekking tot die instelling verwys na die hoof van daardie instelling, met die versoek dat 'n antwoord mettertyd aan die minister en ook aan die wetgewer beskikbaar gestel moet word. Verwysingsverantwoordelikheid word gewoonlik by wyse van skriftelike vrae uitgevoer en vereis normaalweg roetine-inligting en verduideliking.

3.1.2 Inligtingsverantwoordelikheid

Dit is die verpligting van die minister om die wetgewer in te lig oor die bedryf van die staatsdepartement of uitvoerende agentskappe in sy/haar portefeulje. Dit is die wese van die beginsel, tradisie en voorskrif van ministeriële verantwoordelikheid. In Suid-Afrika word dit ook so deur artikel 92(3)(b) van die Grondwet bepaal. Die minister mag nie wetend die wetgewer mislei of 'n doelbewuste, berekende leuen vertel nie. 'n Berekende leuen is 'n oortreding van artikel 92(3)(b) en dus ook 'n oortreding van artikel 92(3)(a) van die Grondwet. Inligtingsverantwoordelikheid is dus in Suid-Afrika 'n grondwetlike voorskrif.

3.1.3 Verduidelikingsverantwoordelikheid

'n Minister moet regeringsbeleid aan die wetgewer verduidelik en verdedig. Dit vloei veral voort uit artikel 92(2). Die minister mag onder sekere omstandighede weier om inligting bekend te maak in ooreenstemming met die regering se siening van die nasionale belang. Dit sluit byvoorbeeld sensitiewe inligting in oor die Departemente van Verdediging, Buitelandse Sake en Nasionale Intelligensie. Die tertafellegging van finansiële verslae en prestasie-oudits van staatsdepartemente vorm deel van verduidelikende verantwoordelikheid teenoor die wetgewer. Hierdie konvensie is in Suid-Afrika ook 'n grondwetlike voorskrif.

6 Soms ook 'n kwasi-otonome owerheidsinstelling genoem, (*Engels "quango"*) byvoorbeeld die SAUK, die WNNR, die SABS en Eskom. Die regspersoonlikhede kan verskil, byvoorbeeld dat dit in maatskappyvorm of as staatskorporasie of as statutêre instelling bedryf mag/kan word.

3.1.4 Regstellingsverantwoordelikheid

In hierdie geval neem die minister die parlement in sy/haar vertroue, erken wanneer foute in die departement gemaak is, of dat hy/sy self gefouteer het. Nalatige of kriminele optrede deur staatsamptenare word veroordeel en die minister/departement *onderneem om sake onverwyld reg te stel en ook om voorkomende stappe te doen*. Indien staatsamptenare grof nalatig was, kan hulle gedissiplineer en selfs krimineel vervolgd word.⁷ Regstellingsverantwoordelikheid is nie eksplisiet in die Suid-Afrikaanse Grondwet bepaal nie, maar is 'n gevolg van die verantwoordbaarheidsbeginsel wat deur die Grondwet vir kabinetslede voorgeskryf is.

3.1.5 Bedankingsverantwoordelikheid, bedankingsplig

Die laaste, kontroversiële en mees dramatiese verantwoordingsplig, is bedankingsplig van 'n kabinetslid. Die bedankingsplig van 'n minister word dikwels misverstaan deur onder andere te glo dat 'n minister vir enige ernstige probleem in sy/haar departement outomaties behoort te bedank. Uit die Engelse literatuur (vgl. Woodhouse, 1994:3-27) blyk dit dat 'n minister onder die volgende omstandighede behoort te bedank en selfs 'n bedankingsplig het. Die bedankingsverantwoordelikheid kan onder vier rubrieke behandel word:

- Persoonlike fout: swak politieke oordeel
- Persoonlike fout: private indiskresies
- Departementele fout: amptenare skuldig

7 Alhoewel dit nie deel uitmaak van hierdie artikel nie, word die volgende volledigheidshalwe vermeld met betrekking tot die verhouding tussen 'n minister en die amptenary. 'n Minister is die verkose politieke hoof van 'n staatsdepartement en is grondwetlik teenoor die parlement vir die doen en late van die amptenare teenoor die parlement aanspreeklik. Dit beteken dat amptenare teenoor die minister vir hulle optrede aanspreeklik is. Amptenare is in diens van die staat, nie van die parlement nie. Dus kan 'n amptenaar hom nie in die parlement verdedig teen aanvalle van byvoorbeeld die opposisie nie. Die opposisie val die minister aan met betrekking tot die optrede van sy departementele amptenare en die minister verdedig sy departement in die parlement, of erken onbekwame, onwettige en nalatige optrede. Hierdie verhouding neem egter nie die wetlike verpligtinge van amptenare af weg nie. Waar amptenare die wet oortree, word hulle volgens normale regsprosesse vervolgd en gestraf. Voorts mag 'n minister nie 'n onwettige bevel aan 'n amptenaar gee nie: die amptenaar en die minister is steeds onderworpe aan die geldende reg en wette van die staat (vgl. Finn, 1993). Die (Suid-Afrikaanse) *Wet op Openbare Finansies en Bestuur* van 2000 spel ook hierdie verhouding uit.

- Sterk verskil met die regerende party/eerste minister

3.1.5.1 Persoonlike fout: swak politieke oordeel

'n Minister bedank indien sy/haar eie beleid in die betrokke departement getuig van buitengewone onbekwaamheid of wanneer die minister persoonlike, swak politieke oordeel aan die dag lê. Indien die minister byvoorbeeld nalatig was met die inwin van inligting wat sy/haar plig was om te wete te kom, of 'n beleid bevorder het wat kennelik onbekook was, behoort so 'n minister te bedank. Die bedanking van Lord Carrington in 1982 uit eerste minister Thatcher se kabinet omdat hy hom nie behoorlik vergewis het van die Argentiniese beleid met betrekking tot die Falklandeilande nie, is 'n voorbeeld van so 'n tipe persoonlike politieke fout.

3.1.5.2 Persoonlike fout: ministeriële skande

Indien die minister se privaatlewe skandalig is en ook 'n verleentheid vir die eerste minister en die regerende party is, volg bedanking. Politieke uitlatings van die minister wat vir die regerende party 'n ernstige verleentheid is, val ook in hierdie kategorie. 'n Voorbeeld is onder andere indien die minister die parlement mislei in die uitvoering van sy/haar verduidelikende, inligtings- en amenderende verantwoordelikhede. Die welbekende bedanking van John Profumo in 1963 uit McMillan se kabinet is 'n voorbeeld: hy het vir die Laerhuis gelieg, maar terselfdertyd was sy privaatlewe vir die regering van McMillan 'n verleentheid.

3.1.5.3 Departementele fout

'n Minister bedank slegs as gevolg van 'n ernstige departementele fout waarin hy/sy self betrokke was, of waarvan die minister geweet het of behoort te geweet het. Navorsing dui daarop dat sulke bedankings in Australië, Brittanje en Kanada betreklik raar is (vgl. Woodhouse, 1994:37). Na die Tweede Wêreldoorlog is ministers en regerings nie juis begerig om plaasvervangende bedankingsverantwoordelikheid vir die foute van departemente te aanvaar nie. Departementele foute word eerder langs die weg van verduidelikende, inligtings- en regstellende verantwoordelikhede erken. Dit word nie noodwendig van ministers verwag om hulle ampte op te offer as gevolg van amptenaarsfoute nie.

3.1.5.4 Sterk verskil met die party of eerste minister

'n Minister bedank uit die kabinet wanneer sy/hy ernstige en fundamentele verskille met die eerste minister en/of die partykoukus

het. Dit volg uit die beginsel van kollektiewe verantwoordelikheid: die kabinet moet solidêr teenoor die opposisie in die parlement optree. Hierdie praktyk is vry algemeen in Brittanje. Die bedankings van Clair Short en Robin Cooke uit die Blair-kabinet in 2003 oor die deelname aan die Irak-oorlog is goeie voorbeelde hiervan.

3.1.6 Wanneer word bedanking nie vereis nie?

Wanneer staatsamptenare ernstige foute maak in die uitvoering van beleid sonder die minister se medewete, of 'n optrede waarmee die minister sterk verskil en wat nie sy/haar goedkeuring sou wegdra indien daar kennis van gedra is nie, is daar geen verpligting op die minister om te bedank nie. Daar is in Brittanje geen post-1945 gevalle aangeteken waar ministers bedank het op grond van plaasvervangende verantwoordelikheid vir ernstige foute van staatsamptenare nie (Marshall, 1986:65; Woodhouse, 1994:37).

Die bedankingsplig van kabinetslede in Suid-Afrika word nie eksplisiet deur die Grondwet bepaal nie en die beginsel word hieronder verder ondersoek.

3.2 Die bedankingsplig van 'n minister: enkele opmerkings

In die praktyk het die sensurering van 'n minister in 'n parlementêre vorm van uitvoerende gesag, soos Brittanje en Suid-Afrika, geskuif van die parlement na die opposisieparty(e). Die beginsel van kollektiewe aanspreeklikheid teenoor die parlement, artikel 92(2), is in die praktyk kollektiewe solidariteit van die regerende party teenoor die opposisie. Wanneer 'n kabinetslid in die parlement aangeval word, beskerm die regeringshoof hom/haar: die kabinet staan of val soos een. Die val van 'n minister word bepaal deur die interne politieke dinamika binne die parlementêre kookus van die regerende party. Die optrede van die partyleier en die regerende party bepaal die straf wat op 'n fouterende minister gelê word en dit mag ampsverlies insluit. Getuienis uit Brittanje dui daarop dat verskillende sake moet saamval. Eerstens moes 'n fout begaan word; tweedens moet die fout besonder ernstig wees; derdens moet die politieke omstandighede waarin die regering en die minister hulle bevind van so 'n aard wees dat bedanking nie uitgesluit word nie. Wanneer die grondwetlike vereiste van 'n ernstige fout vervul is, hang bedanking af van die oordele wat oor die heersende omstandighede waarbinne die minister hom/haar bevind gevel word (Woodhouse, 1994:283).

Die parlement moet twee probleme oorkom wanneer dit op 'n minister se bedanking aandring. Eerstens sal die lede van 'n rege-

rende party na alle waarskynlikheid 'n kollega ondersteun wanneer die opposisie aandrang op sy/haar bedanking. Tweedens word kollektiewe kabinetsaanspreeklikheid negatief deur 'n bedanking beïnvloed. Die kabinet sal dus neig om 'n fouterende kollega te beskerm. Gevolglik is die toekoms van 'n minister heel dikwels in die hande van sy agterbankerpartygenote, eerder as in die meriete van die fout wat gemaak is (Doig, 1993:177). Dit is duidelik dat die beginsel van ministeriële verantwoordelikheid deur die partygebonde regering ondermyn *kan* word. In die parlement is die verhouding tussen die regering en die opposisie opponerend. Dit is nie in die belang van ministers om te veel bekend te maak met betrekking tot die foute wat in hulle departemente gemaak word, of om te erken dat hulle persoonlik gefouteer het nie.

In die Britse Laerhuis, ten spyte van die sterk posisie van die regerende party, gebeur dit dikwels dat ministers as gevolg van *persoonlike politieke foute* hulle poste moet ontruim omdat die partykous vertroue in hulle verloor het. Resente voorbeelde van persoonlike politieke oordeelsfoute is Nicholas Fairbairn oor 'n verbroude verkragtingsaak in Skotland (1982), Edwina Currie as gevolg van haar onbewaakte opmerkings oor *salmonella* in eiers (1988), Nicholas Ridley en sy opmerkings oor Duitsers (1992) (Woodhouse 1994:46-71). Bedankings as gevolg van persoonlike onbeskeidenheid in Brittanje is welbekend. Voorbeelde hier is Cecil Parkinson (1983) – 'n rondtrappery oor 'n buite-egtelike liefdeskind by sy sekretaresse; David Mellor (1992) oor 'n buite-egtelike *affaire* met 'n aktrise sowel as onregmatige aanvaarding van 'n gratis vakansie van 'n vriendin wat verbintnisse met die Palestynse Bevrydingsorganisasie gehad het (Woodhouse, 1994:72-86). Die bedanking van Peter Mandelson uit die Blair-kabinet (1998) as gevolg van persoonlike finansiële indiskresies is 'n verdere voorbeeld. In al hierdie gevalle het die regerende *partykous* hulle steun onttrek en moes die minister bedank.

Die punt wat hier van belang is, is dat die ministers moes bedank as gevolg van negatiewe publisiteit oor hulle onbeskeidenheid nog lank voordat enige hofsake (indien enige ter sprake sou wees) hieruit voortgevloei het. Die openbare pers en elektroniese media het die indiskresies uitbasuin en die ministers was 'n verleentheid vir hulle party. In sommige gevalle soos Mellor, is die *Handleiding vir Ministers* oortree – maar daar was geen formele hofondersoek nie. Die media het veral 'n rol gespeel om die openbare mening teen die ministers te mobiliseer. In die openbare media word van Britse ministers verwag om onberispelike en voorbeeldige persoonlike

lewens te voer, omdat die populêre opvatting is dat “daar meer en beter van leiers verwag word” as van gewone mense (Woodhouse, 1994:84).

In die Engelse openbare lewe word dit bowendien aanvaar dat “hoë bome die meeste wind vang”. Kortweg beteken dit dat kritiek op ministers en hulle foute/indiskresies hewiger en krasser is as dié vir “gewone” mense. Die politieke konsekwensies van regeringshandelinge is ernstiger as die handelinge van ander, omdat regeringsfisieke mag gebruik om hulle besluite af te dwing. Openbare verantwoordingspligtigheid is juis daarom meer gewichtig en ministers en leidende politici word dus met streng mate gemeet. In die dinamika van die daaglikse politiek kan dus nie gewag word vir die oordeel van ’n geregshof oor oënskynlike of beweerde wandade nie. Dit word van ministers verwag dat hulle “sonder regverdige verhoor” hulle ampte moet opoffer. Daarbenewens is ministers/politieke leiers geneig om daarop aanspraak te maak dat hulle onskuldig is – om dan tog later skuldig blyk te wees. ’n Paar algemeen bekende hoë-profielgevalle is die volgende: In Brittanje was daar die John Profumo- en die Christine Keeler-skandaal in 1962: Profumo het sover gegaan om vir die parlement te lieg. Richard Nixon en die bekende Watergate skandaal van 1972-1974: Nixon het in 1974 tot op die laaste sy onskuld gepleit – maar was uiteindelik duidelik skuldig aan toesmeerdery. C.P. Mulder in 1978 in Suid-Afrika en die bekende Inligtingskandaal. In Brittanje was dit Parkinson, Mellor, Blunkett; in Amerika die Contra-toesmeerskandaal oor wapenvoorziening aan Nicaragua in 1986-1987 tydens Reagan se presidentskap en Bill Clinton en die bekende Monica Lewinsky-skandaal: Clinton het skaamteloos oor openbare televisie die woorde gebruik: “I did not have sex with that woman, miss Lewinsky.” Later was dit duidelik dat Clinton gelieg het. Die pers en die openbare media is dus skepties oor “onskuldige politici”. Afgesien van die meriete van ’n politikus se moontlike onskuld bo redelike twyfel in ’n strafhof, is die openbare mening en die politieke steun aan ’n fouterende kollega nie op dieselfde bewyslas aangewese nie. Dit word van politici verwag om ’n prys te betaal deur ampsopoffering, nog lank voordat hulle ’n kans het om ’n “dag van afrekening” in ’n (straf)hof te hê.

In Suid-Afrika spel die Grondwet nie uit wat moet gebeur wanneer ’n Minister nie die grondwetlik voorgeskrewe aanspreeklikhede nakom nie, of as die verslae ingevolge artikel 92(3)b) onbevredigend is. Die konvensies wat hierbo behandel is, naamlik verduidelikende, regstellende en bedankingsverantwoordelikheid wat van die Engelse parlementêre konvensies ontleen is, is nie eksplisiet in die Grondwet

bepaal nie. Die ontwikkeling van gebruike rakende ministeriële verantwoordelikheid in die nuwe (1996-)Grondwet, hoef nie noodwendig die Engelse konvensies te volg nie. Die konvensies kan egter as nuttige vertrekpunte en normatiewe rigsgoere vir politieke leiers dien, veral vir die president as hoof van die uitvoerende gesag en veral omdat Suid-Afrika 'n parlementêre uitvoerende gesag het wat aan die Nasionale Vergadering en uiteindelik aan die kiesers verantwoordbaar is.

Wat duidelik uit die Britse konvensie van ministeriële verantwoordelikheid blyk, veral met betrekking tot die bedankingsplig van 'n minister, is dat daar 'n kritiese morele beginsel in die Engelse politieke stelsel ontwikkel het. Hierdie kritiese morele beginsel lui volgens Marshall kortliks dat wanneer 'n Minister self of sy/haar departement 'n ernstige politieke, beleids- of persoonlike fout begaan het, daar 'n plig op die betrokke kabinetslid rus om uit die kabinet te bedank (Marshall, 1986:36). Volgens Marshall is individuele ministeriële verantwoordingspligtigheid 'n morele deug. 'n Persoon wat 'n gewigtige openbare amp, soos 'n kabinetspos of adjunkpresidentskap beklee, word met verreikende mag en gesag toevertrou en moet daardie mag waardig wees. Daarom verwag die Grondwet in Suid-Afrika van so 'n ampsbekleeder om 'n eed af te lê waarin kortweg belowe word dat die persoon die geldende reg van Suid-Afrika sal beskerm en onderhou. Dit is ontleen aan 'n baie ou Westerse politieke tradisie, naamlik dat om 'n *magister* (regeerder) te wees beteken dat die openbare belang gedien moet word. Dit vereis die hoogste professionele integriteit, die van *bonum honestum* en diens aan die *respublica*. Diens aan die self en selfsugtige eiebelang (*bonum utile*) is ondergeskik aan die belange van die *respublica* (Cicero, 1950). Onder bepaalde omstandighede beteken dit dus dat eiebelang ondergeskik gestel móét word aan die *bonum honestum*.

3.3 Die geval van adjunkpresident Zuma

Die ampseed van die adjunkpresident word in Bylae 2 tot die Grondwet uiteengesit. Die tersaaklike gedeelte vir doeleindes van hierdie ontleding is dat die adjunkpresident 'n eed neem waarin hy “plegtig trou aan die Republiek van Suid-Afrika” belowe, dat hy die “Grondwet en alle ander reg van die Republiek sal gehoorsaam, eerbiedig, onderhou en handhaaf” en dat hy sy pligte “getrou aan die stem van [m]y gewete sal verrig”. Daarbenewens bepaal artikel 96 spesifiek gedrag vir lede van die Uitvoerende Gesag. Wat veral vir hierdie ontleding van belang is, is artikel 96(2)(c): “Lede van die kabinet mag nie hul posisie of enige inligting aan hulle toevertrou, gebruik

om hulself te verryk of enige ander persoon onbehoorlik te bevoordeel nie.” Die adjunkpresident is ingevolge artikel 91(1) van die Grondwet ’n lid van die kabinet. Die groot verskil tussen Suid-Afrika en Brittanje is dat die aanspreeklikheid van lede van die kabinet teenoor die parlement en uiteindelik die kiesers, grondwetlik gekodifiseer is, met ander woorde dit is ’n grondwetlike imperatief.

Dit is algemene kennis dat regter Squires die volgende met betrekking tot die toenmalige adjunkpresident bevind het: Squires het in sy uitspraak op 1-2 Junie 2005 bevind dat betalings van R1,2 miljoen aan Zuma deur Shabir Shaik gedoen is. Squires het voorts bevind dat Zuma finansiëel afhanklik was van Shaik se geldelike skenkings en dat Zuma nie daarsonder as politikus sou kon funksioneer nie. Die regter het Shaik se verweer verwerp dat die betalings uit blote vriendskap gedoen is. “Geen rasionele sakeman by sy volle verstand sal sy sake so bedryf sonder om uiteindelijke voordeel te verwag nie. Dit was ’n wedersyds voordelige simbiose” (Joubert, 2005a:1). Vyf appèlregters het op 13 November 2006 bevestig dat Squires in sy uitspraak na ’n “wedersyds voordelige simbiose tussen Shaik en Zuma verwys”. Die vyf appèlregters bevind dat Squires korrek geoordeel het dat Shaik skuldig is aan korrupsie. Shaik se appèl teen Squires se bevindings is gevolglik deur die Appèlhof verwerp (De Bruin, 2006:4). Dit is ook bekend dat die Nasionale Openbare Vervolgingsgesag later in 2005 besluit het om Zuma van korrupsie aan te kla – weliswaar nadat Zuma reeds van sy adjunkpresidentskap onthef is.

Alhoewel Zuma nie in die Shabir Shaik verhoor aangekla was nie, is daar ’n klinkklare implikasie uit regter Squires se uitspraak dat adjunkpresident Zuma sy ampseed negeer het, naamlik dat hy homself verryk het en ’n ander (Shaik) onbehoorlik bevoordeel het. Voorts het uit die hofsaak geblyk dat adjunkpresident Zuma se persoonlike finansies in ’n bedenkbare toestand was (Joubert, 2005a:1). In die versigtige woorde van president Mbeki: “Die uitspraak laat vrae ontstaan oor die gedrag van persone in openbare ampte, wat onversoenbaar is met wat van hulle verwag word” (Mbeki, 2005). Om onder sulke omstandighede aan te bly as adjunkpresident en as lid van die kabinet, is klaarblyklik onverenigbaar met Zuma se ampseed, sowel as die bepalinge in die Grondwet van individuele verantwoordingspligtigheid van lede van die kabinet.

In die Westminster-tradisie volg ’n bedanking op grond van ’n persoonlike fout of indiskresie. Daar is volgens alle gesaghebbende Britse/Engelse skrywers geen onduidelikheid oor hierdie beginsel nie: wanneer ’n lid van die kabinet ’n ernstige persoonlike indiskresie

begaan, dan volg aflegging van die kabinetsamp deur bedanking (die sogenaamde *sacrificial responsibility*) (Woodhouse, 1994:33). Tydens die Zuma-sage is die kritiese moraliteit van die Engelse politieke stelsel ook in Suid-Afrika deur veral die opposisie en die verantwoordelike openbare media nagevolg. In die dae na regter Squires se uitspraak teen Shaik en die implisering van Zuma by die Shaik-bedrogspul, het die meeste bekende dag- en Sondagkoe-rante⁸ geëis dat Zuma bedank. Desgelyks het feitlik al die opposisiepartye in die Nasionale Vergadering geëis dat Zuma moet bedank. Die *politieke oordeel* van die media en die opposisie was kortweg dat Zuma 'n verleentheid was vir die President, die kabinet, die ANC-koukus, die kiesers en die openbare *mores*. Zuma het volstrek geweier om te bedank en beweer dat hy onskuldig was. Hy het ook nie van die geleentheid gebruik gemaak om regstellende verantwoordelikheid vir sy optrede te aanvaar nie. Hy het dit aan president Mbeki oorgelaat om op te tree.

President Mbeki beweer in sy “ontheffingstoespraak” dat daar geen presedent bestaan vir hierdie handeling nie. In die eng sin van die woord is hy reg, daar bestaan sedert die inwerkingstelling van die 1996-Grondwet nie so 'n geval in Suid-Afrika nie. Die party-politieke dinamika van ministeriële verantwoordelikheid het egter sedert 1910 met Uniewording ontwikkel en dit het nie in 1994 begin nie. Dit is wel diepliggend tog evolusionêr aangepas met die inwerkingtreding van die 1996-Grondwet (vgl. Rautenbach & Malherbe, 1996:29). In die ampstermyne van premiers Vorster/Botha (1966-1989) was daar verskeie geleenthede waar ministers hulle ampte moes opoffer as gevolg van persoonlike indiskresies. Daar is drie pertinente voorbeelde: minister Jan Haak, omdat hy 'n onregmatige Landbanklening aangegaan het, minister Pietie du Plessis en adjunkminister Hennie van der Walt as gevolg van diefstal en bedrog. Minister Dirk Uys het as gevolg van die sogenaamde Agliotti-skandaal ook 'n politieke prys betaal, alhoewel hy nie persoonlik deur die saak verryk is nie (vgl. Venter, 1993:102, 103). Na die inwerkingtreding van die oorgangsgrondwet in 1994 moes minister Abe Williams sy amp in 1996 in die Mandela-kabinet opoffer toe dit bekend geword het dat hy ondersoek en vervolg gaan word vir bedrog. In al hierdie gevalle moes die ministers bedank omdat hulle 'n ernstige per-

8 In *Rapport* (Wyngaard, 2005:4) word die volgende koerante genoem waarin geëis is dat Zuma bedank as adjunkpresident, alternatiewelik dat hy afgedank word: *The Star*, *Die Burger*, *Business Day*, *Sowetan*, *Mail & Guardian*, *Sunday Times*, *Natal Witness*, *The Citizen* en *Beeld*.

soonlike fout begaan het. Die fout, eintlik ernstige wangedrag, was vir die regerende party en die kabinet 'n verleentheid. Daar is nie eers gewag vir die ministers se “dag van rekenskap in die hof nie”. 'n Politieke oordeel van die heersende omstandighede het bepaal dat hulle ampte “opgeoffer” moes word. Du Plessis, Van der Walt en Williams is inderdaad mettertyd strafregtelik skuldig bevind en moes tronkstraf uitdien. Dit volg hieruit dat die kritiese moraliteit van die Engelse politieke stelsel ook in Suid-Afrika normatief kan geld: ministers wat by ernstige persoonlike wangedrag soos bedrog, korrupsie en diefstal geïmpliseer is, bedank *lank voordat hulle 'n kans het om hulle onskuld in die hof te verdedig*. Ampsopoffering deur bedanking in Suid-Afrika is dus nie so uniek soos Mbeki beweert nie. Wat wel uniek vir die ANC is, is dat die tweede mees senior lid van die kabinet, adjunkpresident Zuma, in Junie 2005 *gedwing moes word om sy amp neer te lê*.

Mbeki se ontheffing van Zuma bestendig en bevestig 'n *politieke tradisie* wat in Suid-Afrika vóór 1994 as *konvensie* bestaan het. Dit is nou deur die Grondwet gekodifiseer, naamlik dat lede van die kabinet teenoor die parlement aanspreeklik is vir hulle optrede. Die spesifieke kritiese moraliteit en normatiewe tradisie en konvensie van Westminster, naamlik dat daar 'n bedankingsplig rus op 'n lid van die kabinet wanneer sy/hy 'n ernstige persoonlike fout begaan het, word deur Mbeki se optrede bevestig. Zuma se indiskresie is ook nie bloot die klag van korrupsie waarin hy duidelik deur 'n onafhanklike hof geïmpliseer is nie. Zuma het ook sy ampseed oortree deur 'n korrupte verhouding met Shaik aan te gaan. Die Grondwet skryf hieroor geen straf voor nie, dit maak bloot melding dat dit ongrondwetlik is. Mbeki bekragtig deur sy optrede dat sulke foute nie ongestraf mag wees nie: korrupte verhoudings en oortreding van 'n ampseed plaas 'n bedankingsplig op 'n lid van die kabinet. Wat inderdaad gebeur het, is dat Mbeki die kollektiewe skild wat kabinetslede beskerm, onttrek het van die mees senior lid van sy kabinet en partykookus, adjunkpresident Jacob Zuma. Zuma was klaarblyklik onwillig om te bedank – dit sou beteken dat hy skuld erken. Dit het Mbeki geen ander keuse gelaat as om Zuma af te dank nie. Die optrede is duidelik binne die tradisie van kabinetsaanspreeklikheid, as die kabinetslid nie vrywillig wil gaan nie – wat sy/haar plig in die omstandighede is – dan sal hy/sy afgedank word.

Zuma glo dat hy onskuldig is – hy het dit sedert 11 Junie 2005 herhaaldelik in die openbaar gepleit – dus het hy nie bedank nie. In Westminster sou sulke verdoemende bevindings deur 'n onafhanklike hof tot die bedanking van 'n minister gelei het. Trouens, daar is

geen geval sedert die Tweede Wêreldoorlog in Brittanje bekend waar 'n minister geweier het om te bedank, wanneer ernstige persoonlike indiskresies op die spel was nie – die minister se veronderstelde onskuld totdat dit in 'n hof bewys is, ten spyt. Zuma se weiering om te bedank, het Mbeki polities verplig om van sy grondwetlike bevoegdheid in artikel 91(2) gebruik te maak om Zuma af te dank. Die Engelse teks van die Grondwet lees “dismiss”, terwyl Mbeki diplomaties die eufemisme “release” (onthef) gebruik het.

Zuma se afdanking gaan egter met 'n “kinkel in die tradisie” gepaard. Daar is hierbo daarop gewys dat in Brittanje drie sake moet saamval voordat 'n minister bedank: die minister moet gewillig wees om sy amp op te offer, die partykous moet 'n sonder eis en die verleentheid moet van so 'n aard wees dat die eerste minister die minister se “kop” eis. Dit is uit die beskikbare getuienis duidelik dat Zuma onwillig was om te bedank. Tweedens is die houding van die regerende party in die onderhawige geval dubbelsinnig. Mbeki het wel die ANC-partystrukture by die ontheffing van Zuma betrek. Die ANC se parlementêre kous is nie die invloedrykste instelling binne die party nie, maar wel die Nasionale Uitvoerende Komitee (NUK). Die ANC-kous het Zuma klaarblyklik gesteun. Die dag na die uitspraak van regter Squires het die ANC-kouslede Zuma met dreunsang in die Nasionale Vergadering verwelkom. Die NUK het Mbeki op Maandag 13 Junie 2005 oor die Zuma-aangeleentheid aangehoor en klaarblyklik tot die afdanking van Zuma as adjunkpresident van die Republiek ingestem (Anon., 2005:1). Desgelyks het 'n uitgebreide vergadering van die Nasionale Werkkomitee van die ANC-Cosatu-SAKP Alliansie op Dinsdagoggend 14 Junie 2005 vergader oor Zuma (Anon., 2005:1) – enkele ure voor Zuma se afdanking om 14:00 daardie middag.

Zuma is nie ook van sy amp as adjunkpresident van die ANC onthef nie. Die handeling van die ANC-massa na Zuma se ontheffing gee duidelik blyke daarvan dat hy steeds steun op grondvlak van die ANC geniet het. Die Nasionale Uitvoerende Komitee het later in Junie 2006 bepaal dat Zuma opsy moet staan en nie aan ANC-werksaamhede behoort deel te neem totdat sy onskuld in die Shaiksaak bewys is nie. 'n Maand na sy afdanking het die ANC se Nasionale Algemene Raad hulle volle vertroue in Zuma bevestig en bepaal dat hy sy pligte mag uitvoer. Hierdie mosie van vertroue is direk teenstrydig met Mbeki se pleidooi dat die Nasionale Uitvoerende Komitee se optrede goedgekeur word, naamlik dat Zuma prakties nie aan ANC-aktiwiteite mag deelneem nie. Dit is duidelik dat die hoofleier van die ANC, Mbeki, nie volledig deur sy eie party

gesteun is nie (Joubert, 2005b:1). Die ANC het sy steun aan Mbeki beperk tot sy grondwetlik gemagtigde optrede as President van die Republiek. Die ander twee voorwaardes van die tradisie van ministeriële ampsopoffering is nie gestand gedoen nie: Zuma wou self nie sy amp opoffer nie en sy party het hom bly steun – teen die wense in van die hoofleier, Mbeki.

Die latere verloop van die Zuma-sage is algemene kennis. Op 5 November 2005 word 'n verkragtingsaanklag teen hom ingedien. Die saak is in Maart 2006 in die Johannesburgse hooggeregshof verhoor. Die ANC as party het hulle afstand van hom na die verkragtingsklag in November 2005 vergroot en gelas dat hy slegs in naam adjunkpresident van die ANC bly totdat die saak afgehandel is. Die Nasionale Uitvoerende Komitee van die party het klaarblyklik geoordeel dat ook hierdie verleentheid nie groot genoeg was dat hy van sy partyamp onthef moes word nie. Zuma self het weereens onskuld gepleit en gevra dat die oordeel oor hom uitgestel moes word totdat die verkragtingsverhoor afgehandel is.

Die “Zuma-Kwezi affêre” is as't ware geskiedenis. Regter Willem van der Merwe het hom op 8 Mei 2006 onskuldig bevind aan verkragting van 'n 32-jarige familievriendin (Zuma was 64). Die regter het bevind dat die seksuele omgang konsensueel en onbeskermd was (Smit, 2006:1; Anon., 2006:1). Die klaagster is 'n VIGS-aktivis en MIV-positief. Prinsipiëel is die gedrag van 'n senior lid van die ANC-leierskap steeds 'n openbare verleentheid. As getroude man (hy het meerdere “tradisionele inheemse” vroue) het Zuma owerspel gepleeg. Hy het onbeskermdde geslagsomgang gehad en gemeen dat 'n stortbad na die omgang hom sal beskerm teen MIV-infeksie (Zuma, 2006) – dit terwyl hy adjunkleier is van 'n party wat die VIGS-beleid van die regering ondersteun dat mense in prioriteitsorde hulle van buite-egtelike geslagsomgang moet weerhou, getroue geslagsverhoudings moet handhaaf of ten minste beskermdde omgang moet hê.

Zuma het al drie beleidsuitgangspunte van sy party- en regeringsbeleid oor VIGS negeer. Sy verskoning aan die “nasie” vir sy onbeskermdde omgang met “Kwezi” lyk eerder na krokodiltrane in 'n poging om sy aansien te red (Zuma, 2006). Hy het nie verskoning gevra dat hy sy vroue bedrieg het nie. Regter van der Merwe het in sy uitspraak Zuma geroskam oor sy onverantwoordelike optrede. Die spesiale gesant van die VN belas met die VIGS-stryd in Afrika, mnr. Stephen Lewis, het op die 10 Mei 2006 in Kenia verklaar dat “geen verskoning die skade kan herstel wat deur Zuma se

onaanvaarbare gedrag en ontstellende oningeligtheid veroorsaak is nie” (Lewis, 2006:17).

Dit is openbare kennis uit die Shaik-hofsaak dat Zuma se geldsake as LUR in KwaZulu-Natal en as adjunkpresident beroerd was. Zuma het nie teen die gedrag van sy ondersteuners voor die Johannesburgse hofgebou opgetree nie. Hulle het in seksistiese terme, Kwezi, die klaagster, se optrede op plakkate en met dreunsang veroordeel. Die vraagstuk van openbare verantwoordingspligtigheid as leiersfiguur in die ANC-alliansie kom ook hier ter sprake. Zuma se betrokkenheid in die Shaik-saak en sy optrede tydens en ná die verkragtingsaak laat onbeantwoorde vrae oor sy persoonlike verantwoordingsplig ten aansien van Suid-Afrika se grondliggende stigtingswaardes. Die getuienis dat Zuma 'n “persoonlike politieke fout” in sy hoedanigheid as adjunkpresident van die ANC in die Kwezi-saak gemaak het, is oorweldigend.

Die Nasionale Uitvoerende Komitee van die ANC het steeds na die verkragtingsaak nie kans gesien om Zuma af te dank nie en hy het ook nie bedank as adjunkpresident van die ANC nie. Die sekretaris-generaal van die ANC het hoogstens 'n baie versigtig-bewoorde verklaring uitgereik waarin die ANC sy toewyding tot die regte van vroue en die afkeer van seksuele geweld herbevestig (Liebenberg, 2006:4).

3.4 Besluit

Hierdie artikel voer aan dat die afdanking van adjunkpresident Zuma op 14 Junie 2005 verstaan moet word binne die konteks en politieke tradisie van kabinets-verantwoordbaarheid aan die parlement. Daar is gewys op die Engelse tradisie wat in Suid-Afrika voor en na die oorgang van 1994 gevolg is. President Mbeki het deur sy politieke optrede bevestig dat 'n lid van die kabinet sy amp moet opoffer wanneer daar ernstige aanklagte teen hom/haar gemaak word, *selfs voordat so 'n persoon sy moontlike onskuld in 'n geregshof kan verdedig*. Mbeki se handeling bevestig die Engelse/Westminster-konvensies van ministeriële verantwoordelikheid wat in die 1996-Grondwet gekodifiseer is. Hoewel Mbeki self redeneer dat sy handeling sonder (party- politieke) presedent is, maak die Grondwet en politieke tradisie sy optrede moontlik. Die afdanking van adjunkpresident Zuma is normatief vir soortgelyke gevalle van 'n persoonlike fout en indiskresie wat in die toekoms onder lede van die kabinet mag voorkom.

Die tradisie wat uit Westminster geërf is, dui op die algemene politieke en demokratiese verantwoordbaarheid van kabinetslede. Die beginsel van verantwoordbare regering in artikel 1 van die Grondwet, bepaal “verantwoordingspligtigheid, ’n responsiewe ingesteldheid en openheid”. Mbeki se optrede versterk en bevestig hierdie beginsel. Die vernuf van die tradisie van parlementêre regering is dat dit jaloers is oor die terrein van die politiek. Dit gee voorkeur aan politieke mag en plaas algemene politieke verantwoordelijkheid om foute te hanteer en op te los in die hande van die regeringsleier. Die president en die kabinet vorm die brug waardeur die openbare mening en die kiesers aan die parlement gekoppel word. Die sirkel van demokratiese verantwoordbaarheid aan die kiesers word voltooi deur ’n kabinetslid verantwoordbaar te hou – wat ampsopoffering in gevalle van ernstige persoonlike foute en wangedrag insluit.

Dit blyk ook uit die ondersoek dat die grondliggende bepalings van die Grondwet met betrekking tot verantwoordingspligtige regering deur sowel Zuma as die Nasionale Algemene Raad van die ANC ondermyn is. Zuma wou nie bedank nie en is nie ook van sy amp as adjunkpresident van die ANC onthef nie. Openbare verantwoordingspligtigheid kan nie alleen deur die Grondwet bepaal word nie. Mbeki het ’n politieke koersaanduidende besluit geneem deur Zuma as adjunkpresident van Suid-Afrika af te dank. Die President se handeling op 14 Junie 2005 kan in die politieke geskiedenis van Suid-Afrika as ’n seminale gebeurtenis opgeteken word. Sy opvolgers kan in die toekoms sonder huiwering lede van die kabinet afdank indien hulle gedrag van so ’n aard is dat dit ’n verleentheid vir die president, die kabinet en die regerende party is – afgesien van enige strafsak wat mettertyd uit die betrokke kabinetslid se optrede mag voortvloei.

Verantwoordingspligtigheid moet egter ook deur die burgerlike samelewing gehoorsaam en toegepas word. Veral deur ’n sterk en dominante party soos die ANC – wat immers in 1994/1995 die grondliggende bepalings van die Grondwet onderskryf het. Zuma en die ANC se Nasionale Adviserende Raad het hulle rigting kwyt geraak en die grondwetlik bepaalde openbare verantwoordbaarheidstradisie van Suid-Afrika geweld aangedoen deur nie ook van Zuma die opoffering van sy amp as adjunkpresident van die ANC te eis nie. Die houding van die ANC-strukture strem die ontluiking van ’n kritiese moraliteit in die politieke lewe van Suid-Afrika. Die vermelde verantwoordbaarheidsirkel moet ook in die burgerlike samelewing gehandhaaf word. Die burgerlike samelewing, veral deur die

openbare media en partypolitieke opposisie, sal steeds waaksaam moet wees en daarop moet aandring dat politieke leiers verantwoordbaar gehou word aan sowel die parlement as die betrokke party waarvan hulle lede is. Die georganiseerde burgerlike samelewing moet aandring daarop dat die beskerming van die partykous onttrek word aan kabinetslede en senior partyamptenare wat hulle aan skandalige privaatgedrag skuldig maak lank voordat so 'n saak in die strafhof draai.

Geraadpleegde bronne

- ANON. 2005. D-dag vir Zuma. *Beeld*: 1, 14 Jun.
- ANON. 2006. Zuma onskuldig. *Beeld*: 1, 8 Mei.
- BOGDANOR, V. 1997. Ministerial accountability. *Parliamentary affairs*, 50(1):71-83.
- CHAPMAN, R.A., ed. 1993. Ethics in public service, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- CICERO, 1950. On the commonwealth, (*De Respublica*). Vertaal deur G.H. Sabine en S.B. Smith Indianapolis: Bobs-Merrill.
- DE BRUIN, P. 2006. Appèlregters erken: Squires sê dit nie. *Beeld*: 4, 14 Nov.
- DOIG, A. 1993. The double whammy: the resignation of David Mellor, M.P. *Parliamentary affairs*, 46(2):166-179.
- FINER, S. 1956. The individual responsibility of ministers. *Public administration*, 34:377-396.
- FINN, P. 1993. The law and officials. (*In* Chapman, R.A., ed. Ethics in public service. Edinburgh: Edinburgh University Press. p. 331-380.)
- JOUBERT, J-J. 2005a. Verdoemend. *Beeld*: 1, 2 Jun.
- JOUBERT, J-J. 2005b. Zuma se lof voor Mbeki besing. *Beeld*: 1, 2 Jul.
- JUDGE, D. 1993. The parliamentary state. London: Sage.
- LEWIS, STEPHEN. 2006. Zuma skade onvergeeflik. *Beeld*: 17, 11 Mei.
- LIEBENBERG, B. 2006. ANC seker van sy onskuld. *Beeld*: 4, 16 Mei.
- MARSHALL, G. 1984. Ministerial responsibility. Oxford: Oxford University Press.
- MARSHALL, G. 1986. Constitutional conventions: the rules and forms of political accountability. Oxford: Clarendon.
- MBEKI, T. 2005. Toespraak voor 'n gesamentlike sitting van albei Huise van die Parlement. <http://www.info.gov.za/speeches/2005/05061415151001.htm>
Datum van gebruik: 7 Mei 2007.
- PYPER, R. 1991. Ministerial departures from British Governments 1964-90: a survey. *Contemporary record*, 5(2):235-256.
- RAUTENBACH, I.M. & MALHERBE, E.F.J. 1996. Constitutional law. Durban: Butterworths.
- SMIT, K. 2006. Jy is 'n ware meisie. *Beeld*: 1, 7 Maart.
- SMITH, D.E. 2005. Clarifying the doctrine of ministerial responsibility as it applies to the government and parliament of Canada. (*In* Gomery Commission of Inquiry. *Parliament, ministers and deputy Ministers*, (1)2005:101-143. Ottawa: Government of Canada.)
- SUID-AFRIKA. 1996. Grondwet van 1996. Pretoria: Staatsdrukker.

- SUTHERLAND, S. 1991. Responsible government and ministerial responsibility: every reform has its own problem. *Canadian journal of political science*, 24(1):91-111.
- UHR, J. 2005. Ministerial responsibility in Australia. Ongepubliseerde referaat gelewer by die 2005 Constitutional Law Conference, Canberra.
- VENTER, A.J. 1993. Ministerial responsibility: lessons from Britain, cases in South Africa 1948-1993. *Politikon*, 20(2):92-110.
- VENTER A.J. 2005. Die apartheid ouditeur-generaal en minister Maduna: 'n kommentaar oor ministeriële verantwoordelikheid. *Tydskrif vir geesteswetenskappe*, 45(3):357-369.
- WOODHOUSE, D. 1994. Ministers and parliament. Oxford: Clarendon.
- WOODHOUSE, D. 2004. UK ministerial responsibility in 2002: a tale of two resignations. *Public administration*, 82(1):1-19.
- WYNGAARD, H. 2005. Media dit eens dat Zuma nou tasse moet pak. *Rapport*: 4, 5 Jun.
- ZUMA, J. 2006. TV-onderhoud in *Special Assignment* op 9 Mei.

Kernbegrippe:

afdanking van adjunkpresident Jacob Zuma
kabinetsaanspreeklikheid teenoor die parlement
ministeriële verantwoordelikheid
Suid-Afrikaanse grondwet: kritiese moraliteit

Key concepts:

cabinet accountability to parliament
ministerial responsibility
release of deputy president Jacob Zuma
South African Constitution: critical morality

